

Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΦΡΟΥΔΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

Θεμιστοκλής Κατριός

Βορειοελλαδική Ψυχαναλυτική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη

Περίληψη: Η επιλεκτική και συνοπτική αυτή εκτίμηση της σημασίας και επικαιρότητας του Φροϋδικού έργου γίνεται από την οπτική γωνία της θεωρίας των αντικειμενότροπων σχέσεων. Εκτός από τα θεμέλια της ψυχανάλυσης, η σκέψη του Freud κινήθηκε προς διάφορες κατευθύνσεις που ο ίδιος δεν μπόρεσε πάντα να ακολουθήσει, μεταγενέστεροι όμως ψυχαναλυτές τις αξιοποίησαν και τις ανέπτυξαν με αποτελέσματα ιδιαίτερα σημαντικά. Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στη βαθμιαία στροφή της Φροϋδικής σκέψης από το μοντέλο ενόρμησι-δομή στο μοντέλο σχέση-δομή. Έμφαση, επίσης, δίνεται στο μη απωθημένο ασυνείδητο, την περιοχή δηλαδή του ψυχισμού όπου δεν υπάρχει παράσταση, που η σύγχρονη ψυχανάλυση έχει αρχίσει να διερευνά και που, ως παρατήρηση, έχει την αφετηρία της στο Φροϋδικό έργο.

Λέξεις κλειδιά: Μη απωθημένο ασυνείδητο, Όνειρο, Ψυχανάλυση.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς την επικαιρότητα του Φροϋδικού έργου, αρκεί να ρίξει μια απλή ματιά στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία όπου αμέσως θα διαπιστώσει ότι ο συχνότερα αναφερόμενος αναλυτής είναι ο Freud. Αυτό δεν οφείλεται μόνο σε ιστορικούς λόγους, στο γεγονός δηλαδή ότι ο Freud είναι ο αδιαμφισβήτητος πατέρας της ψυχανάλυσης. Η σκέψη του άνοιξε πολλούς δρόμους που ο ίδιος δεν μπόρεσε να ακολουθήσει, οι μεταγενέστεροι όμως ψυχαναλυτές κατάφεραν να αξιοποιήσουν. Συχνά λέγεται, σε ψυχαναλυτικούς κύκλους ότι ο Freud τα “είπε όλα”. Αυτό φυσικά είναι υπερβολή, έχει όμως αρκετή δόση αλήθειας.

Θα ήθελα να διευκρινίσω εδώ ότι η οπτική γωνία υπό την οποία γίνεται η εκτίμηση του σημασίας και συνεισφοράς του Φροϋδικού έργου στην παρούσα εργασία είναι αυτή της θεωρίας των αντικειμενότροπων σχέσεων. Έτσι θα αναφερθώ

κατ' αρχάς σε ορισμένους σταθμούς της σκέψης του Freud, που δείχνουν τη μετάβαση από το μοντέλο ενόρμηση-δομή στο μοντέλο σχέση-δομή, και θα τους σχολιάσω με βάση την πρόσφατη ψυχαναλυτική βιβλιογραφία. Στη συνέχεια, θα εστιαστώ στο μη απωθημένο ασυνείδητο, θέμα που παρατήρησε και περιέγραψε πρώτος ο Freud και το οποίο αναπτύχθηκε από μεταγενέστερους ψυχαναλυτές, όπως είναι ο Bion.

ΣΤΑΘΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΦΡΟΥΔΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

Δεκαετία 1890

Στη δεκαετία αυτή γεννιέται η ψυχανάλυση. Διατυπώνονται βασικές έννοιες όπως είναι το ασυνείδητο, η αντίσταση, η μεταβίβαση και ο ελεύθερος συνειρισμός, που αποτελούν τα θεμέλια της και διατηρούν μέχρι σήμερα την ισχύ τους, εμπλουτισμένες από τη μεταγενέστερη εμπειρία των ψυχαναλυτών. Θα ήθελα εδώ να τονίσω ότι ο ελεύθερος συνειρισμός δεν ήταν το φυσικό επακόλουθο των πειραματισμών του Freud σε θέματα τεχνικής. Ήταν μία μεγαλοφυής σύλληψη που άλλαξε την πορεία της ψυχολογίας.

Η πρώτη μεγάλη ανακάλυψη του Freud αφορά το σύμπτωμα, το οποίο δε θεωρείται πλέον κάτι τυχαίο αλλά ότι έχει νόημα και συνδέεται με επώδυνες εμπειρίες αποπλανητικού χαρακτήρα που έχουν τις ρίζες τους στην παιδική ηλικία (Freud, 1895/1955). Αυτή η θεωρία της αποπλάνησης, η οποία αποδίδει αιτιολογική σημασία σε εξωτερικούς παράγοντες, εγκαταλείπεται το 1897 διότι ο Freud (1897/1985) θεώρησε ότι οι περιγραφές εμπειριών αποπλάνησης από τις ασθενείς του ήταν προϊόντα φαντασιώσεων και όχι ιστορικά συμβάντα. Άνοιξε έτσι ο δρόμος διερεύνησης της σημασίας του εσωτερικού παράγοντα στην ψυχική οργάνωση, που σύντομα οδήγησε στην ανακάλυψη της παιδικής σεξουαλικότητας.

Η σύνδεση του συμπτώματος με επώδυνες εμπειρίες είχε ως επακόλουθο την αναζήτηση αυτών των εμπειριών, και την εκτόνωση των συναισθημάτων που τις συνοδεύουν, ως βασικό στόχο της θεραπείας. Έτσι, η ψυχανάλυση ήταν αρχικά μια βραχείας διάρκειας ψυχοθεραπεία. Η ανακάλυψη της σημασίας της φαντασίας και της παιδικής σεξουαλικότητας μετέτρεψε βαθμιαία την ψυχανάλυση από ανάλυση συμπτωμάτων σε ανάλυση του χαρακτήρα και, κατ' επέκταση, σε μακράς διάρκειας ψυχοθεραπεία.

Κορυφαίο έργο της δεκαετίας του 1890 είναι το βιβλίο *The interpretation of dreams* (Freud, 1900/1953), γραμμένο μεταξύ 1896 και 1899, “το βιβλίο του 20ου αιώνα” όπως έχει χαρακτηριστεί. Ο ίδιος ο Freud το θεωρούσε ως το σημαντικότερο από όλα τα έργα του. Ένα πραγματικό αριστούργημα που διατηρεί την

αξία του, παρά τις όποιες αναθεωρήσεις τόσο στη θεωρία όσο και στην τεχνική. Κεντρική ιδέα του έργου είναι ότι το έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου αποτελεί μεταμφιεσμένη ικανοποίηση κάποιας ασυνείδητης επιθυμίας (λανθάνον περιεχόμενο). Σήμερα, θεωρούμε ότι, εκτός από την ικανοποίηση της επιθυμίας, το όνειρο αποτελεί προσπάθεια επίλυσης εσωτερικών συγκρούσεων, έχει προσαρμοστική λειτουργία και, στο πλαίσιο της θεραπείας, έχει άμεση σχέση με τη μεταβίβαση. Βασικές λειτουργίες της ονειρικής διεργασίας είναι η *παραστασιμότητα*, η *μετάθεση*, η *συμπύκνωση*, και η *δευτερογενής επεξεργασία*.

Η ανάγκη δημιουργίας παράστασης (παραστασιμότητα) αποτελεί θεμελιώδη λειτουργία όχι μόνο του ονείρου αλλά και της ψυχικής μας ζωής γενικότερα, αναγκαία προϋπόθεση για την κατανόηση των βιωμάτων μας (Botella & Botella, 2005). Η ανάπτυξη της ικανότητας δημιουργίας παράστασης έχει άμεση σχέση με τη μητρική λειτουργία. Τα τελευταία 30 χρόνια έρευνες στο χώρο της θεωρίας της προσκόλλησης έχουν δείξει ότι η ενσυναισθητική και στοχαστική λειτουργία της μάνας συμβάλλουν αποφασιστικά στη δημιουργία παραστάσεων δεύτερης τάξης (συμβολική λειτουργία), που συνιστούν αναγκαία προϋπόθεση για την κατανόηση του εαυτού μας και των άλλων με όρους ψυχικούς¹, την ανάπτυξη της ικανότητας ελέγχου των ενορμήσεων και τη συναισθηματική μας αυτο-ρύθμιση (Fonagy, 2001. Fonagy & Bateman, 2004. Fonagy, Gergely, Jurist, & Target, 2002).

Σήμερα, το όνειρο δεν αποτελεί τη μόνη “βασιλική οδό” προς το ασυνείδητο, όπως υποστήριζε ο Freud, και έχει σε μεγάλο βαθμό αντικατασταθεί από την αντιμεταβίβαση. Ωστόσο είναι σχεδόν αδύνατο να βρει κανείς κλινικό ψυχαναλυτικό άρθρο στο οποίο να μη γίνεται αναφορά σε κάποιο όνειρο.

Κλείνοντας την αναφορά μου στο όνειρο θα ήθελα να τονίσω την επισήμανση του Freud (1900/1953) ότι υπάρχει ένας πυρήνας ονειρικών σκέψεων που είναι αδύνατο να αναλυθούν και αποτελούν το σημείο επαφής μας με το άγνωστο. Εδώ ο Freud αγγίζει την περιοχή του μη απωθημένου ασυνείδητου.

Λεκαετία 1900

Ο Freud είναι γνωστός στο ευρύτερο κοινό για τις θεωρίες του γύρω από τη σεξουαλικότητα. Ασφαλώς την παιδική σεξουαλικότητα, την ύπαρξη της οποίας σήμερα κανείς δεν αμφισβητεί, χρειάστηκε ένας Freud να την επισημάνει και να την καταστήσει αξία διερεύνησης. Σήμερα, η ακριβής σημασία της σεξουαλικότητας όσον αφορά την ψυχική μας οργάνωση παραμένει ένα ανοικτό θέμα. Πολλοί ψυχαναλυτές έχουν αντικαταστήσει τη θεωρία των ενορμήσεων με αυτή των αντικειμενότητων σχέσεων.

1. Αποδίδεται ο όρος mentalization.

Η θεωρία της λίμπιντο (Freud, 1905/1953) είναι μηχανιστική και βασίζεται στην άποψη ότι η *ενόρμηση* είναι σωματική διέγερση που ασκεί πίεση στο ψυχικό όργανο για αποφόρτιση. Στη θεωρία αυτή το συναίσθημα εξισώνεται με την υποτιθέμενη ψυχική ενέργεια, ενώ οι ποιοτικές διαφοροποιήσεις του συναισθήματος κατανοούνται ως αυξομειώσεις αυτής της ενέργειας, κάτι που και ο ίδιος ο Freud αναγνώρισε ότι δεν ευσταθεί. Σήμερα, οι εξελίξεις στο χώρο της θεωρίας των αντικειμενότροπων σχέσεων, της νευροφυσιολογίας, της αναπτυξιακής ψυχολογίας, της γνωστικής ψυχολογίας, και της θεωρίας της προσκόλλησης, καθιστούν επιβεβλημένη την αναθεώρηση της έννοιας της ενόρμησης.

Εκείνο που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι ο Freud διέκρινε τρεις συνιστώσες στη σεξουαλική ενόρμηση: την *πηγή*, το *αντικείμενο*, και τον *προσανατολισμό* — δηλαδή τον τρόπο ικανοποίησης. Οι τρεις αυτές συνιστώσες δεν είναι εγγενώς συνδεδεμένες μεταξύ τους. Για παράδειγμα, ένας άνδρας που έχει έντονες θηλυκές επιθυμίες μπορεί να επιλέξει ως ερωτικό αντικείμενο μία γυναίκα και όχι έναν άνδρα. Ένας τραβεστί που νιώθει γυναίκα και συμπεριφέρεται ως γυναίκα μπορεί να επιλέξει ως αντικείμενο γυναίκα και όχι άνδρα. Η Φροϋδική αυτή θέση, σε συνδυασμό με την αμφισεξουαλικότητα, συνιστά μία πολύ καλή αφετηρία για να ξανασκεφθούμε το θέμα της σεξουαλικότητας.

Δεκαετία 1910

Στη δεκαετία αυτή ο Freud αναπτύσσει έναν πολύ γόνιμο προβληματισμό που αφορά τη φαινομενολογία του ναρκισσισμού, δηλαδή καταστάσεις όπως οι ψυχώσεις, η υποχονδρία, η ομοφυλοφιλία, το να είναι κανείς ερωτευμένος, να είναι άρρωστος κ.λπ. Η περίοδος αυτή συνιστά την αφετηρία της θεωρίας των αντικειμενότροπων σχέσεων και τελικά θα οδηγήσει σε σημαντικές αναθεωρήσεις των μέχρι τότε θεωριών του.

Σε ένα από τα πολύ σημαντικά έργα αυτής της περιόδου με τον τίτλο *Transformations of instincts* (Freud, 1917/1955) βλέπουμε μία σημαντική στροφή στον τρόπο που ο Freud αντιλαμβάνεται τη λειτουργία του ψυχικού οργάνου. Εξετάζει τη σχέση του πρωκτικού σωλήνα με τη μάζα των κοπράνων υποστηρίζοντας ότι τα κόπρανα μπορούν να αποκτήσουν τη σημασία πέους-μωρού-χρημάτων-δώρων. Αυτό φυσικά δεν έχει καμία σχέση με την οποιαδήποτε μεταμόρφωση των ενστίκτων αλλά με το νόημα που το ψυχικό όργανο αποδίδει στη σχέση πρωκτού-κοπράνων. Με άλλα λόγια, το ψυχικό όργανο δημιουργεί νόημα και δεν εκτονώνει απλώς τις σωματικές διεγέρσεις, οι οποίες έχουν τα ένστικτα ως πηγή. Γενικότερα, όσον αφορά τη διάσταση του νοήματος, ο Freud εστίασε κυρίως στην ανακάλυψη του νοήματος που υπάρχει πίσω από τα συμπτώματα, τα όνειρα, τις παραδρομές της γλώσσας, τις παραπράξεις, το ευφυολόγημα και άλλα, που σχε-

τίζονται κυρίως με νευρωσικού τύπου ψυχοπαθολογία. Η σύγχρονη ψυχανάλυση, στην προσπάθειά της να αντιμετωπίσει μη-νευρωσικού τύπου ψυχοπαθολογίες, εκτός από την ανακάλυψη νοήματος, έχει στρέψει το ενδιαφέρον της και στην ανάπτυξη της ικανότητας δημιουργίας νοήματος. Θεωρώ ότι αυτή η εξέλιξη έχει την αφετηρία της στην αναθεώρηση των Φροϋδικών θεωριών μετά το 1920, καθώς και στο ιδιαίτερα σημαντικό άρθρο του Freud *Constructions in analysis* (Freud 1937/1964) που αφορά θέματα τεχνικής αλλά και θέτει ερωτήματα που τροφοδοτούν το θεωρητικό προβληματισμό.

Στο έργο του για το Leonardo da Vinci (Freud, 1910/1957), ο Freud διατυπώνει μία εξαιρετική κλινική θεωρία για το ναρκισσισμό με βάση το μηχανισμό της προβλητικής ταύτισης, χωρίς όμως να την κατονομάζει. Δε νομίζω ότι κατάλαβε τη σημασία του μηχανισμού αυτού στη διαμόρφωση της αντιμεταβίβασης. Αυτό το έκαναν οι κλαϊνικοί και είχε ως συνέπεια ριζικές αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας του αναλυτή. Στο έργο του *Mourning and melancholia* (Freud, 1917/1957), ο Freud αντιλαμβάνεται τη σημασία του μηχανισμού της ταύτισης στη διαμόρφωση του Εγώ και του Υπερεγώ, πράγμα που σε συνδυασμό με την προβληματική του ναρκισσισμού (Freud, 1914/1957) ανοίγουν το δρόμο για τη θεωρία των αντικειμενότερων σχέσεων.

Από όλα τα ανωτέρω μπορούμε να διακρίνουμε μια βαθμιαία στροφή του Freud από το μοντέλο ενόρμηση-δομή στο μοντέλο σχέση-δομή.

Δεκαετία 1920: Αναθεωρήσεις

Όπως ήδη έχει λεχθεί, ο προβληματισμός στη φαινομενολογία του ναρκισσισμού οδήγησε σε σημαντικές αναθεωρήσεις του φροϋδικού έργου που συντελέστηκαν στη δεκαετία του 1920. Εισάγεται το *δομικό μοντέλο* (Freud, 1923/1961), δηλαδή η διάκριση του ψυχικού οργάνου σε τρεις παράγοντες: το *Εγώ*, το *Υπερεγώ*, και το *Αυτό*. Στο νέο αυτό μοντέλο το ασυνείδητο είναι πλέον ποιότητα του ψυχισμού ενώ το απωθημένο αποτελεί τμήμα του ασυνείδητου.

Η αναγνώριση της συμβολής του μηχανισμού της ταύτισης στη διαμόρφωση του Εγώ και του Υπερεγώ αναβαθμίζει τη σημασία του εξωτερικού αντικειμένου. Υπενθυμίζω ότι αρχικά η ψυχανάλυση απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στον εξωτερικό παράγοντα (θεωρία αποπλάνησης), στη συνέχεια ειστράφη σχεδόν αποκλειστικά στον εσωτερικό παράγοντα (φαντασία), τελικά με την εισαγωγή του δομικού μοντέλου η ισορροπία ανάμεσα στους δύο παράγοντες άρχισε να αποκαθίσταται.

Το άγχος, στη νέα θεωρία (Freud, 1926/1959), δεν είναι πλέον προϊόν αδυναμίας έκφρασης της λίμπιντο, αλλά σήμα κινδύνου. Αυτό σημαίνει ότι η μόνη πηγή ενέργειας του ψυχισμού δεν είναι το Αυτό, και ότι μπορεί να υπάρχουν και άλ-

λα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς εκτός από τα ένστικτα. Η εισαγωγή της έννοιας της ενόρμησης του θανάτου (Freud, 1920/1955) αναβαθμίζει την επιθετικότητα και την αποσπά από την εξάρτησή της από τη λίμπιντο.

Το 1937, στο έργο του *Moses and monotheism* (Freud, 1937/1964), ο Freud κάνει μια σημαντική αναθεώρηση της θεωρίας του για το ψυχικό τραύμα. Υποστηρίζει ότι υπάρχουν δύο τρόποι αντίδρασης στις τραυματικές εμπειρίες της παιδικής ηλικίας (πριν από τα 4 χρόνια), ένας θετικός και ένας αρνητικός. Στο θετικό ανήκει η προσπάθεια αναβίωσης του τραύματος και επεξεργασίας του μέσα από τη δυναμική των παραστάσεων. Στον αρνητικό υπάρχει η ακριβώς αντίθετη τάση, να μη θυμηθεί κανείς τίποτα, να μην επαναληφθεί τίποτα. Αυτός ο τρόπος αφήνει τη σφραγίδα του στο χαρακτήρα και μπορεί να περάσει απαρατήρητο στην ανάλυση. Δεν μπορεί να ανακληθεί στη μνήμη. Εδώ ο Freud αναφέρεται σε μια περιοχή του ψυχισμού που βρίσκεται έξω από την περιοχή των παραστάσεων και δεν απαντά στις ερμηνείες. Εκείνος που άνοιξε το δρόμο για τη διερεύνηση αυτής της περιοχής είναι ο Bion (1970) με την έννοια της «Ο» και τον τρόπο προσέγγισής της ως *πράξη πίστης*.

ΤΟ ΜΗ ΑΠΩΘΗΜΕΝΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ

Μετά τη συνοπτική αυτή ανασκόπηση της ανάπτυξης βασικών εννοιών στο έργο του Freud, θα στρωφώ στο μη απωθημένο ασυνείδητο, την περιοχή δηλαδή του ψυχισμού όπου δεν υπάρχει παράσταση, που η σύγχρονη ψυχανάλυση έχει αρχίσει να διερευνά και που έχει την αφετηρία της στο Φροϋδικό έργο.

Κατ' αρχάς, ο Freud υποστήριξε ότι το ασυνείδητο του αναλυόμενου μπορεί να επικοινωνήσει άμεσα με το ασυνείδητο του αναλυτή χωρίς τη διαμεσολάβηση της συνείδησης ή του Εγώ (Freud, 1912/1958). Αυτό φυσικά σημαίνει ότι και το αντίστροφο μπορεί να συμβεί, δηλαδή το ασυνείδητο του αναλυτή να επικοινωνεί άμεσα με το ασυνείδητο του αναλυόμενου. Σήμερα η ιδέα αυτή αποτελεί το υπόβαθρο της Relational Psychoanalysis (Greenberg, 2001), όπου υποστηρίζεται ότι η ελεύθερη έκφραση του αναλυτή είναι ο μόνος τρόπος πρόσβασης σε ορισμένα τμήματα της διαδικαστικής μνήμης που δεν μπορούν να κωδικοποιηθούν λεκτικά.

Ο Bion (1970) υποστηρίζει ότι η βασική οπτική γωνία του ψυχαναλυτή θα πρέπει να είναι η «Ο». Είναι μία αμορφοποίητη ψυχική κατάσταση στην οποία μπορεί να φθάσει ο αναλυτής αν παραιτηθεί από τη μνήμη, την επιθυμία και την κατανόηση. Είναι η *απόλυτη αλήθεια*, η *έσχατη πραγματικότητα*, η *θεότητα*, το *αντικείμενο καθ' εαυτό*. Συνοδεύεται από αίσθημα κινδύνου και αποτελεί την πηγή της δημιουργικής ικανότητας του ανθρώπου. Τη διαδικασία, μέσα από την οποία ο αναλυτής φθάνει στην «Ο», ο Bion τη χαρακτηρίζει ως *πράξη πίστης*. Είναι μία άμε-

ση, διαισθητική προσέγγιση στο ασυνείδητο του αναλυομένου χωρίς τη διαμεσολάβηση των αισθήσεων. Μοιάζει με μυστικιστική πρακτική, διαφέρει όμως απ' αυτή στο ότι ο αναλυτής δεν αποφεύγει την απώλεια και το θρήνο (Botella & Botella, 2005). Ο Freud (1932/1964) θεωρεί ότι οι μυστικιστικές πρακτικές μπορούν να ανατρέψουν τη δομή της προσωπικότητας (τη σχέση ανάμεσα στο Εγώ, το Υπερεγώ, και το Αυτό) ώστε η αντίληψη να μπορεί να κατανοήσει συμβάντα στο Εγώ και το Αυτό που είναι απρόσιτα σε οποιαδήποτε άλλη προσέγγιση. Η Φροϋδική τεχνική (Freud, 1912/1958) της *ελεύθερα κυμαινόμενης προσοχής*² μοιάζει με την τεχνική προσέγγισης της «Ο», αν και η τελευταία είναι πιο ριζοσπαστική. Σε κάποιο άλλο σχόλιό του ο Freud (1940/1964) χαρακτηρίζει το μυστικισμό ως αυτοπαρατήρηση μιας περιοχής του ψυχοισμού έξω από το Εγώ και το Αυτό. Εδώ ο Freud αγγίζει το θέμα του μη απωθημένου ασυνείδητου. Η «Ο» του Βιον αφορά το μη απωθημένο ασυνείδητο, που βρίσκεται έξω από το δίκτυο των παραστάσεων.

Τέλος, στη δεκαετία του 1890 ο Freud (1895/1962) έκανε ένα διαχωρισμό ανάμεσα σε ψυχοπαθολογικές καταστάσεις, οι οποίες διαμεσολαβούνται από ψυχικές παραστάσεις και τις οποίες ονόμασε *ψυχονευρώσεις της άμυνας*, και σε άλλες καταστάσεις που δε διαμεσολαβούνται από ψυχική παράσταση, τις οποίες ονόμασε *ενεστώσες νευρώσεις*. Σήμερα, γνωρίζουμε ότι υπάρχουν ψυχοπαθολογικές καταστάσεις που δε διαμεσολαβούνται από ψυχική παράσταση. Οι *μετατραυματικές καταστάσεις*, για παράδειγμα, χαρακτηρίζονται από αδυναμία παράστασης (συμβολικής επεξεργασίας) του τραύματος, ενώ οι *μειχμακές και ψυχοσωματικές καταστάσεις* εμφανίζουν, επίσης, αδυναμία συμβολικής επεξεργασίας επώδυνων βιωμάτων.

Ένα κλινικό παράδειγμα

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να παραθέσω ένα περιστατικό από την κλινική μου δουλειά, που μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση της θέσης του Βιον.

Η αναλύομενη είναι 30 ετών, άγαμη, ιδιωτική υπάλληλος. Η συνεδρία στην οποία θα αναφερθώ γίνεται μετά από κάποιο ταξίδι εξαιτίας του οποίου έχασε την προηγούμενη συνεδρία. Μου είχε ζητήσει να μεταθέσω την ημερομηνία αλλά εγώ είχα αρνηθεί. Μετά από κάποιο διάστημα σιωπής αναφέρθηκε στο ταξίδι της λέγοντας ότι συνέβησαν διάφορα πράγματα και θετικά και αρνητικά. Ως θετικό ανέφερε μία ευχάριστη συνάντηση με κάποιο επώνυμο πρόσωπο του επαγγελματικού της χώρου. Ως αρνητικό ανέφερε μία πληροφορία που έμαθε σχετικά με κάποιο γνωστό της πρόσωπο για το οποίο είχε ερωτικό ενδιαφέρον: ότι δηλαδή το πρόσωπο αυτό είχε κάποια άλλη σχέση. Αυτό τη σοκάρισε, ένιωσε «να

2. Αποδίδεται ο όρος *evenly suspended attention*.

χάνει το έδαφος κάτω από τα πόδια της». Τώρα είναι σε πολύ άσχημη κατάσταση, δεν έχει διάθεση για τίποτα, είναι σε απόγνωση και είναι στιγμές που φθάνει στα όρια της αυτοκτονίας.

Έδειξα την κατανόησή μου για την κατάστασή της χωρίς όμως αυτό να φαίνεται να έχει κάποια επίδραση επάνω της. Φοβήθηκα κάπως για το ενδεχόμενο της αυτοκτονίας (δεν είναι η πρώτη φορά στη διάρκεια της θεραπείας). Αναφέρθηκα στη χαμένη συνεδρία και στο θυμό της για την άρνησή μου να μεταθέσω την ώρα της. Συμφώνησε μαζί μου προσθέτοντας ότι της είναι πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να εκφράσει θυμό για εμένα. Έχω την αίσθηση ότι η επικοινωνία μας γίνεται σε διανοητικό επίπεδο χωρίς να οδηγεί πουθενά παρά την, κατά την εκτίμησή μου, ορθότητα των ερμηνειών. Επιθυμώ να κάνω κάτι γι' αυτήν γιατί βρίσκεται σε πολύ άσχημη κατάσταση, αλλά δε φαίνεται να τα καταφέρνω, τουλάχιστον με τον τρόπο που λειτουργώ μέχρι τώρα. Θεωρίες και τεχνικές τη στιγμή εκείνη μου είναι άχρηστες. Περνάω σε μια κατάσταση δυσφορίας όπου μου είναι αδύνατο να σκεφθώ οτιδήποτε. Αφήνομαι όμως σ' αυτή την κατάσταση, δεν προσπαθώ να πιέσω τον εαυτό μου να σκεφθεί κάτι. Και τότε, μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, η λέξη "οροφή" αναδύεται-σχηματίζεται (δεν ξέρω ποια είναι η σωστή έκφραση) στο μυαλό μου. Δε μου λέει όμως τίποτα, δε βγάζω κανένα νόημα, δεν μπορώ να τη συνδέσω με κάτι άλλο. Μένω όμως μ' αυτή χωρίς να πιέζω τον εαυτό μου να σκεφθεί παρά το ότι μου είναι πολύ δυσάρεστο. Ύστερα από λίγο, η λέξη "όρια" εμφανίζεται που φαίνεται να τη συνδέω με τη λέξη "οροφή". Της λέω, λοιπόν, ότι φαίνεται να έχει φθάσει στα όρια της αντοχής της. Μου απάντησε ότι έχει φθάσει στον πάτο του πηγαδιού (είναι ενδιαφέρον ότι εγώ τοποθετούσα τα όρια στην οροφή ενώ η αναλυόμενη στον πάτο). Και πάλι έχω την αίσθηση ότι κινούμαι σε διανοητικό επίπεδο και ότι μάλλον βιάστηκα να μιλήσω. Επανέρχομαι στη λέξη "οροφή" όπου και μένω για αρκετή ώρα, δεν μπορώ να προσδιορίσω πόση ακριβώς. Και τότε μου έρχεται η λέξη "οργασμός". Τη φορά αυτή όμως η συναισθηματική μου κατάσταση αρχίζει να αλλάζει. Νιώθω φόβο αλλά και κάτι ερωτικό να υπάρχει ανάμεσα σε μένα και την αναλυόμενη. Είναι η πρώτη φορά που νιώθω κάτι τέτοιο στη θεραπεία. Παρά το ότι η αναλυόμενη είναι όμορφη γυναίκα δεν έχω νιώσει τίποτα ερωτικό γι' αυτήν, πράγμα που πιθανόν να οφείλεται σε αντίσταση είτε δική μου είτε δική της είτε και των δύο μας. Εκτιμώ ότι αυτό αφορά και την ερωτική επιθυμία της αναλυόμενης προς εμένα αλλά φοβάμαι να μιλήσω, δεν ξέρω πώς θα αντιδράσει στην κατάσταση που βρίσκεται. Τελικά, αποφασίζω να μιλήσω και της λέω ότι η απογοήτευση και η απελπισία της οφείλονται στο ότι της είναι αδύνατο να επικοινωνήσει την ερωτική της επιθυμία για μένα, να φθάσει σε οργασμό μαζί μου τόσο σωματικό όσο και ψυχικό. Η απάντησή της είναι άμεση: «ναι, αυτό ακριβώς είναι, μου είναι αδύνατο ακόμη και να σκεφθώ κάτι τέτοιο, πόσο μάλλον να μιλήσω γι' αυτό». Η ανα-

κούφιση και των δύο μας είναι εμφανής, η απελπισία και η κατάθλιψη εξαφανίζονται και η επικοινωνία της γίνεται άμεση και γεμάτη ζωντάνια.

Από το σημείο αυτό και πέρα και στη συνέχεια της θεραπείας, η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη, η αναλυόμενη έχει αλλάξει σημαντικά, έχει καλή επαφή με το συναίσθημά της, επικοινωνεί καλύτερα και η θεραπεία προχωράει χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες. Πρέπει εδώ να τονίσω ότι ερμηνείες που αφορούσαν ερωτικές επιθυμίες της αναλυόμενης προς εμένα είχαν δοθεί στο παρελθόν και είχαν συνδεθεί τόσο με τη σχέση προς τον πατέρα της όσο και με μία άλλη σημαντική σχέση με κάποια πατρική φιγούρα που κατέληξε σε αποτυχία, με πολύ έντονο το αίσθημα της προδοσίας. Η κατανόηση όμως όλων αυτών των σχέσεων παρέμεινε σε διανοητικό επίπεδο. Επίσης, θα ήθελα να επισημάνω ότι το χαρακτηριστικό των σχέσεών της με τους άνδρες είναι η αδυναμία της να προσδιορίσει την ποιότητά τους: δεν μπορεί να ξεκαθαρίσει τι νιώθει για αυτούς και τι νιώθουν εκείνοι για αυτήν.

Στο περιστατικό αυτό, η ερμηνευτική μου λειτουργία δεν οδηγούσε πουθενά. Θεωρίες και τεχνικές στη δεδομένη χρονική στιγμή μου ήταν άχρηστες. Η παραίτηση από αυτές (παραίτηση από τη μνήμη, την επιθυμία, την κατανόηση, κατά Bion) οδήγησε σε μία κατάσταση αρκετά επώδυνη, αμορφοποίητη και μη ελεγχόμενη (πράξη πίστωσης μέσα από την οποία προσεγγίζεται η «Ο») που φαίνεται, όμως, να είχε τη δυνατότητα καλύτερης επικοινωνίας με το ασυνείδητο της αναλυόμενης. Το ασυνείδητο αυτό δεν είναι το απωθημένο και βρίσκεται έξω από το δίκτυο των παραστάσεων. Η ερωτική διέγερση της αναλυόμενης ήταν διάχυτη και αμορφοποίητη και χρειάστηκε η ικανότητα του αναλυτή να την περιέξει μέσω της προσέγγισης της «Ο» και να της δώσει συγκεκριμένη μορφή - παράσταση.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Το εύρος, η πολυπλοκότητα, η ευρηματικότητα και ο πλούτος του Φροϋδικού έργου ασφαλώς αδικούνται από τη σύντομη και επιλεκτική αυτή εργασία. Εκτός από τα θεμέλια της ψυχανάλυσης, η σκέψη του Freud κινήθηκε προς διάφορες κατευθύνσεις τις οποίες μεταγενέστεροι ψυχαναλυτές ακολούθησαν και οδήγησαν στη δημιουργία των διάφορων ψυχαναλυτικών σχολών, και με αρνητικές επιπτώσεις φυσικά. Το έργο του παραμένει επίκαιρο και αποτελεί ακόμη πηγή προβληματισμού για όλους τους ψυχαναλυτές. Σήμερα, η νευροφυσιολογία, χάρη στις νέες απεικονιστικές μεθόδους του εγκεφάλου, υποβάλλει σε πειραματική δοκιμασία διάφορες ψυχαναλυτικές υποθέσεις, πράγμα αδιανόητο πριν από 15 μόλις χρόνια (Jimenez, 2006). Από το 1999 εκδίδεται το περιοδικό *Neuropsychoanalysis*, που δημοσιεύει σχεδόν κατά αποκλειστικότητα εργασίες που αφορούν την πει-

ραματική δοκιμασία πολλών Φροϋδικών υποθέσεων. Ο Freud ασχολήθηκε κυρίως με το τμήμα του ψυχισμού που είναι οργανωμένο μέσω παραστάσεων, ωστόσο αναγνώρισε την ύπαρξη του μη απωθημένου ασυνείδητου, δηλαδή της περιοχής εκείνης που βρίσκεται έξω από το δίκτυο των παραστάσεων. Η σύγχρονη ψυχανάλυση (χάρη κυρίως στο έργο του Bion) προχωράει στη διερεύνηση αυτής της περιοχής, του μυστηριώδους αυτού πυρήνα της ύπαρξής μας που αποτελεί το υπόβαθρο όλων των παραστάσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bion, W. R. (1970). *Attention and interpretation*. London: Tavistock.
- Botella, C., & Botella, S. (2005). *The work of psychic figurability*. Hove, UK: Brunner-Routledge.
- Fonagy, P. (2001). *Attachment theory and psychoanalysis*. New York: Other Press.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E., & Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization, and the development of the self*. London: Karnac.
- Fonagy, P., & Bateman, A. (2004). *Psychotherapy for borderline personality disorder: Mentalization-based treatment*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Freud, S. (1953). The interpretation of dreams. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 4 & 5). London: Hogarth. (Original work published in 1900)
- Freud, S. (1953). Three essays on sexuality. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 7, pp. 125-248). London: Hogarth. (Original work published in 1905)
- Freud, S. (1955). Beyond the pleasure principle. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 18, pp. 3-66). London: Hogarth. (Original work published in 1920)
- Freud, S. (1955). On transformation of instincts as exemplified in anal erotism. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 17, pp. 125-134). London: Hogarth. (Original work published in 1917)
- Freud, S. (1955). Studies on hysteria. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 2). London: Hogarth. (Original work published in 1895)
- Freud, S. (1957). Leonardo da Vinci and a memory of his childhood. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 11, pp. 59-138). London: Hogarth. (Original work published in 1910)
- Freud, S. (1957). Mourning and melancholia. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 237-260). London: Hogarth. (Original work published in 1917)
- Freud, S. (1957). On narcissism: An introduction. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 67-104). London: Hogarth. (Original work published in 1914)

- Freud, S. (1958). Recommendations to physicians practicing psychoanalysis. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 12, pp. 109-120). London: Hogarth. (Original work published in 1912)
- Freud, S. (1959). Inhibitions, symptoms and anxiety. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 20, pp. 77-178). London: Hogarth. (Original work published in 1926)
- Freud, S. (1961). The ego and the id. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 19, pp. 3-68). London: Hogarth. (Original work published in 1923)
- Freud, S. (1962). On the grounds of detaching a particular syndrome from neurasthenia under the description anxiety neurosis. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 3, pp. 90-98). London: Hogarth. (Original work published in 1895)
- Freud, S. (1964). Constructions in analysis. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 23, pp. 255-271). London: Hogarth. (Original work published in 1937)
- Freud, S. (1964). Moses and monotheism. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 23, pp. 3-140). London: Hogarth. (Original work published in 1937)
- Freud, S. (1964). New introductory lectures on psychoanalysis. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 22, pp. 3-184). London: Hogarth. (Original work published in 1932)
- Freud, S. (1964). An outline of psychoanalysis. In J. Strachey (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 23, pp. 141-208). London: Hogarth. (Original work published in 1940)
- Freud, S. (1985). *The complete letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess*. London: Harvard University Press. (Original work published in 1897)
- Greenberg, J. (2001). The analyst's participation: A new look. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 49, 359-426.
- Jimenez, J. R. (2006). After pluralism. *International Journal of Psychoanalysis*, 87, 1487-1507.

THE CONTEMPORARY RELEVANCE OF FREUD'S WORK

Themistocles Katrios

North Hellenic Psychoanalytic Society, Thessaloniki, Greece

Abstract: This selective and brief overview of the importance and contemporary relevance of Freud's work draws from object relations theory. Aside from setting the foundations of psychoanalysis, Freud's thinking moved towards various directions which Freud himself was not always able to follow through, although later psychoanalysts used and developed them with significant results. Special mention is made to the gradual shift from a drive-structure model to a relation-structure model of the mind. In addition, emphasis is given to the non-repressed unconscious, that is the area of mental life without representation, an area which contemporary psychoanalysis has begun to explore and which, as an observation, has its origin in Freud's work.

Key words: Dream, Non-repressed unconscious, Psychoanalysis.

Address: Themistocles Katrios, North Hellenic Psychoanalytic Society, Agias Sofias 20, 546 22 Thessaloniki, Greece. E-mail: ntiane@otenet.gr